

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı

Dergisi

Cilt: II

SAYI: 1-2

İSTANBUL

İbrahim Horoz Basımevi

1946

İbrahim Kutluk

KÜLTÜR VE DİL TARİHİMİZİN YENİ BİR VESİKASI
Attar'ın Esrarnâme tercemeleri

I

Şimdiye kadar Attâr'ın Esrarnâme tercemesi diye, Ahmedî mahlaşlı şaire âid, bir tercemededen bahs olunurdu ki, bu tercemededen ilk def'a Fuad Köprülü hocamız, ondan naklen de, Prof. H. Ritter bahs etmiştir. Fuad Köprülü, Germiyanlı Ahmedî'ye âid makalesinde, bu Esrarnâme tercemesinin, hususî kütüphanelerinde bulunan nüshadaki istinsah kayıtlarına göre, 880 hicri'de yazıldığını ve Germiyanlı Ahmedî'ye âid olamayacağını söylüyor [bk. Fuad Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*, I, 220; Prof. H. Ritter, Aynı eser, 2, 58].

Esrarnâme Prof. H. Ritter'e göre, Attâr'ın tasavvufî mesnevîlerinin birincisi olması ihtimali kuvvetlidir. 26 makeden ibâret olup fikirler küçük küçük hikâyelerle izah edilmiştir. Çerçeve hikâye yoktur [ibid.].

İsmâil Sâib Efendi, kitapları 1628 numarada mukayyed, 69 varakdan ibâret olan ve ilk sayfâsında کتاب اسرار احوال مجزویان و محبوبان نامه خواجه عطار رحمة الله عليه واسمه diye kitabın ismi yazılı bulunan tercemede, eserin şu son

Fâtiyhâdur her söze âhir cevâb
Söz budur vallâhi a'lem bi-s-sevâb

beytinden sonra aşağıdaki beytler gelmektedir:

On iki idi meğer mâh-ı safer
Geldi hatme bû kitâb-ı mu'teber ¹
Şehr-i Tebriz içredür (der) vakt-i bahâr ²
Mevsim-i gül ırmış idi lâle-zâr ³

¹ Kitâbı کتابی yazılmıştır.

² Şehrî شهرى "

³ Mevsimi موسمی "

Târih İirmişdi sekiz yüz seksene
 Dahi dört yıl bile hicretten yine
 Pencüşembe günü çün oldu tamam
 Târihiyle ihtitâmı ve-s-selâm.

Sonra vezin değişiyor, istinsah edenlerin ilâvesi olduğunda hiç bir şüphe olmıyan şu iki beyt geliyor :

Garîk-i rahmet olsun ol kişiye
 Düâ kıla bunu yazan kişiye
 Cemi'ü-l-mü'minîne hem müselman
 Ki rahmet mağfîret bahşâd îman.

Bu beytlerden sonra müstensihin şu ibâresi geliyor :

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب تمام شد بهذا النسخة الكتاب اسرارنامه
 شيخ فريدالدين عطار رحمه الله عليه رحمة واسعة . قد تم هذا لنسخة اللطيفة
 عن يد العبد الضعيف المحتاج الى رحمة رب القدير لطف الله بن اسمعيل عفي عنهما
 تخريراً في اواخر اول الربيع لسنة ثلثة وثمانين ومائة والف . (1183)

Bütün bunlardan çıkan netice, eserin 880 hicri'de değil 884 de gül mevsimi olan baharda ve safer'in 12 si perşembe günü Tebriz'de yazılmış olduğu ve elimizdeki nüshanın da Lutfullah ibni İsmâil ismindeki bir zat tarafından 1183 de istinsah edildiğidir.

Esrarnâme diye tanınan, müellifi tarafından da Esrarnâme tercemesi olduğu serâhetle zikr edilen bu eseri, 1298 de, Tahran'da basılan taş basması Esrarnâme ile karşılaştırdım. Elimizdeki Esrarnâme tercemesinin, hiç bir beytinin tercemesi olmak şöyle dursun, hiç bir hikâyesinin Attâr'ın Esrarnâme'sine uymadığını, müşâhede ettim. İhtimal ki, nâzımını doğru söylüyor kabul ettiğimiz takdirde, Attâr'ın bu namda ve halen elimizde bulunmıyan bir eserinin tercemesi, yahut Attâr'ın başka bir eseri yahut da başka bir eserinden bir kısımdır. Fakat içindeki ba'zı orijinal zannettiğim hikâyeleri, Attâr'ın diğer eserlerine bakmak sureti ile araştırdım ve Attâr'a âid büyük bir eser hazırlıyan Prof. H. Ritter'e de sordum, fakat hiç bir netice elde edemedim. İhtimal ki, kaili meçhul, fakat Attâr'a izafe edilen, bir eserin tercemesidir. En son ihtimal de, tercemelere çok ehemmiyet verildiği bir devirde, nâzımı tarafından terceme diye zikr edilmesidir ki, bu ihtimali serdetmekle beraber biraz uzak bulmakta olduğumu da i'tiraf etmeliyim.

Eser halk için yazılmıştır, o kadar çok nüshaları vardır ki, sayılamaz. Câhil derviş muhitinde çok yayılmıştır. Bu eserin mütercimi Ahmedî hakkında hiç bir malûmatımız yoktur.

II

Asıl mevzuumuz olan ve kıymetli bir eser bulunan Esrarnâme tercemesinden bahs edeceğim.

Kütüphanesi ve numarası: Kemankeş [Üsküdar Selimağa] 418.

Adı: Esrarnâme Tercemesi.

Harici tavsifi: 15 × 10 eb'adında miklebli, çok açık kahve rengi meşin, bir cilttir. Yazı eb'adı: 11,5 × 7 dir. Kitabın ilk cild varakında Şeyh İlähî Nakşibendî [Abdullah] in Esrarnâme tercemesi olduğu, mavi kalemle yazılmıştır. Hikâye veya serlevha başlıklarından sonraki ilk beyt, kırmızı yazı iledir. İlk varakında, vâkıf Hoca Kemankeş'in mührü vardır. 140 varaktır ve her sayfada 15 beyt bulunmaktadır ki, bu hâle göre (4200) beyt etrafındadır. Yazısı kötü bir Nesh'dir.

Müstensihî: Mustafa bin Bâli.

İstinsah Tarihi: 12 Şevval 966.

Başlangıç: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ هٰذَا كِتَابُ اسْرَارِنَامِهِ dedikten sonra

Zihî sâni' ki hâki Âdem eyler
Kef-i dūd-ı siyâhı âlem eyler.

Son:

Çü senden fazldır benden fuzûlî
Gerek redd it gerekse kıl kabûlî

beytinden sonra, müstensihînin aşağıdaki ibâresi gelmektedir

م الكتاب بعون الملك الوهاب

Hak Taâla rahmet olsun ana
Kim yazanı bir duâyile ana

وقد وقع الفراغ من تحرير هذه الكتاب اسرارنامه على يد العبد الضعيف الفقير المذنب المحتاج الى رحمة الله تعالى مصطفى بن بالى غفرالله والوالديه واحسن اليه ما واليه وجميع المؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات الاحياء فهم والاحوات برحمتك يا ارحم الراحمين في شهرشوال المعظم في يوم ١٢ سنة ٩٦٦ .

Müellifi: Huzûrî mahlaslı bir şairdir. Gelibolu taraflarında doğmuş, sofiyyun tâifesindedir. Fakr-ü rizâ ve fenâ ihtiyar et-

miş, müteveccih, mütevekkil ve dehrin kötülüklerine sabrederek Allâhın mahabbeti ile meşgul ve halâiki kendine ağyar bilmiş bir dervîşdir. Yavuz Sultan Selim'in saltanatının son zamanlarında ölmüştür.

Müellif hakkında bundan fazla malumata sahip değiliz. Eyvelâ, Lâtîfi bahs etmiş [bk: *Lâtîfi tezkiresi*, s. 133], ondan naklen Hasan Çelebi [Hâlet Efendi 372 numarada mukayyed *Hasan Çelebi tezkiresi*, 100 a maddesi] zikr etmiş, Lâtîfi'ye Sultan Selim-i evvel devrinde öldüğünü ilâve etmiştir. Diğer me'hazlar: Kafzade Fâizî [Nur-ı Osmaniye 143 yahud 3723 41b], *Riyâzî* [Ali Emiri 765, 51b], *Kamus-ul-A'lâm* [3/1964], *Sicill-i Osmânî* [II, 223]. Hepsi Lâtîfi'yi nakleden Hasan Çelebi'yi nakl etmişlerdir.

Huzûrî oldukça iyi bir şâirdir. Tercemesi hakkında fikirlerimi söylerken onun şâirliğinden de biraz bahsedeceğim. Ne yazık ki şiirleri, hakkında tezkirelerde misâl olarak zikr edilen, beytlerinden başka, malzeme yoktur. Onlar, devrine göre ne kadar sâde, hem ne kadar da güzeldir. İnsan bu sâde dil karşısında Huzûrî'nin kaybolan şiirlerine ne kadar esef etse azdır.

Biz kim ba cihan gülşenini hâra değiştik
Varını yoğa yârini ağyara değiştik
Gel hûr-ı cinânı bize arz_eyleme vâiz
Biz cennet ü hûrî heme didâra değiştik
Bu şî'r-i şeker-bâra igen düşme Huzûrî
Biz defterimiz Mahzen-i Esrâr'a değiştik

Bu cihan dâr-ı fenâdır bu fena dârına yuf
Bu fenâ dârı nedür belki bekaa dârına yuf
Biz ne zen-dost, ne muğlim değiliz nefsanî
Hûr u gilmânı bize anma anın varına yuf
Bize ol zât gerek gayri vücûdu nidelüm
Sofî ger gayri dilerse çürük efkârına yuf.

Baht_uyur bu dîde bidâr olduğün neylesün
Tali'im_yâr olmadı yâr_olduğün neylesün
Bir dahi kutb-ı murâdım üzre yokdur devr_eder
Yalnız bu çarh-ı devvâr_olduğün neylesün

Riyâzî tezkiresinden zikr ettiğimiz yukardaki iki beytten matla' beyti Kafzâde Fâizî'de şu şekildedir:

Tali'im_yâr olmadı yâr_olduğün neylesün
Baht_uyanmaz dîde bîmâr_olduğün neylesün

Şimdilik Huzûri hakkındaki bilgimiz bundan ibârettir. Zaman, umalım ki, bu değerli olduğunu zannettiğim mütasavvif şairin, eserlerini, ziyââ uğratmaz.

Eser ve mündericâtı: Müellif ismini Varak 2a, beyt 5a, varak 15 b, beyt 10a, Varak 22a, beyt 7a, Varak 24, beyt 28b de zikr etmektedir. Tahâllus beytlerinden bazılarını zikr ediyorum:

Kaçan idrâk eder nefs ol huzûru [Huzûri]
Kalır mı sâye şemsin urşa nûru.

Eğer buldunsa gıybetden huzûru [Huzûri]
Yakîn ol nûra zulmât sanma nûru

Huzûri olmak istersen halefden
Kıl istimdâd ervâh-ı selefden

Huzûri gel kusura i'tiraf et
Kemâl oldur kemâle göre lâf et

Mündericâtı hakkında pek bir şey söylemek niyetinde değilim. Yukarıda zikri geçen Esrarnâme tab'ı ile karşılaştırılmış ve Esrarnâme mündericâtının aynı olduğu görülmüştür. Eserle tercümesi arasında bir çok farklar vardır, fakat bu farklar zannımca nushaların farklı olmasındandır. Şark dilleri filolojisi ile meşgul olanlar bu derdi pek iyi takdir ederler. Huzûri'nin tercemesine esas olan mushâ, mukabele ettiğim Tahran tab'ı nushasından, farklı olduğunda hiç bir şüphe yoktur. Zira Esrarnâme'de olanlar, tercemesinde yoktur; Terceme'de bulunanlar da Esrarnâme'de bulunmuyor. Her ikisinde olan beytler ise, aslına titiz bir surette sadık kalınarak, terceme edilmiştir. Terceme çok güzeldir. Hatta bazı yerlerde Attar'ın beytlerine yakın ve ondan daha derli toplu ma'nalar elde edilebilmiştir. Yalnız bu güzelliğe erişebilmek için şair serbest terceme yapmak zorunda kalmış ve işte o vakit daha çok muvaffakiyet göstermiştir.

Meselâ şu beyti:

یکی باطن که ظاهر پر نورست یکی ظاهر که باطن از ظهورست

«Çü zâtı pertevinden muhtefidir
Kemâl-i zahiriyyetden hafidir»

diye terceme etmiştir. Halbuki beytin tam tercemesi öyle bir aşikâr ki zuhurdan dolayı gizlidir. Öyle bir gizli ki nurla dolu olarak âşikardır» olması lâzım gelirdi. Halbuki, müellif bu filozofik ve güzel fikri, gayet derin ve tasavvufi bir kalıp içerisine sokarak ifade etmiştir ki, bu tercemedeki mükemmel tezağı ve olgün ma'nayı her idrak sahibi anlar. Yalnız şunu da söyleyelim ki, böyle beytler nâdirdir. Zira, müellifin Attâr'ı terceme ettiğini unutmamak lâzımdır.

Tercemenin asla uygunluğunu göstermek için bazı beytler alıyorum :

زخاکی معنی آدم برآرد زیادی عیسیٰ مریم برآرد
 زتجھی بادرا پیرایه سازد زبرکی اطلسی رامایه سازد
 زخون مشکوزنی شکر نماید زیاران در زکان گوهر نماید
 یکی اول که بنیایی ندارد یکی آخر که پایانی ندارد

Tercemesi :

Yaradan Âdemi oldur serâdan
 Nefesden İsiy-i Meryem yaradan
 Dikenden gülşene pirâye eyler
 Saçından atlasa sermâye eyler
 Çü kandan müşk neyden şekker eyler
 Sudan dür-dâne kândan gevher eyler
 Bir evveldir ki yokdur ana evvel
 Bir âhirdir ki âhir sözdür ekmel.

Şimdi de, Attâr'ın tipik usluğuçuluğunu gösteren bir yeri alıyorum ki, şairin tercemedeki zihniyeti, Attâr'ı adım adım ta'kibi ve muvaffakiyeti anlaşılabilirsin.

زهی زینت که از مه تا ماهی بود پیشش چو از موئی سیاهی
 زهی قدرت که از قدرت نمائی زیک یک موی صد صنعت نمائی
 زهی حشمت که گرجان در آید زهر یک ذره صد طوفان بر آید
 زهی وحدت که موئی در نکند دران وحدت جهان موئی نسجد

Tercemesi :

Zihî tertîp ki mehden tâ-be-mâhi
 Ana her zerre rûşendir kemâhi
 Zihî kudret zihî esrâr-ı hikmet
 K'ider her zerreden izhâr-ı kudret
 Zihî hizmet ki fenden cân ider halk
 Tenûr-ı nârdan tufân ider halk
 Zihî sebkat zihî hak evveliyyet
 Ki anındır kemâle evleviyyet (*)
 Zihî vahdet ki vâcip kıldı zâtın
 Vüعودun zâfının ayn-i sîfâtın

Bu karşılaştırmadan da açık olarak şu çıkar ki: Şair Attâr'ı beyt beyt ta'kib etmiş, ana fikirden hiç bir zaman ayrılmamış, mümkün olduğu yerde aynen, olmadığı yerlerde maalen, bazen de serbest terceme etmiştir. Fakat şunu da hatırlamak lâzımdır ki, karşılaştırdığımız bu İran tab'ı nusha ile şâirimizin, tercemesine esas itfihâz ettiği nusha arasında, farklar olduğunda hiç şüphe yoktur, Nitekim fazla beyt olan

Zihî sebkat zihî hak evveliyyet
 Ki anındır kemâle evleviyyet

Beyti İran tab'ında yoktur; halbuki Huzuri'nin tercemesine esas saydığı nushada bu beytin farsçasının olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu fikrimi isbat için daha bir çok misaller de gösterilebilir. Bazen bir beytin tikri bir kaç beytle izah edildiği olmuştur.

Eser dil bakımından da bir çok özellikler göstermektedir. Bu bahis, mevzuumuz dışında olduğundan, isimlerin tasrifine dâir bir misal vermekle iktifa edeceğim. Mesela datif, akuzatif yerinde kullanılmıştır:

Huzûri gel kusura i'tiraf it
 Kemâl oldur kemâle göre lâf it

beytindeki kusura «kusuru» yahut «Kusurun» yerinde kullanılmıştır. Bunun gibi Bir çok başka misaller de gösterilebilir.

Şâirin dili temiz bir türkçedir, şiir kabiliyeti yüksektir, tercemede haksaten muvaffak olmuş, âdeta telif etmiştir.

Eserlerinden pek fazla bir şey bilmediğimiz bu değerli şair ve mütercim tetkike değer.

* Bu beyt Farsçasında yoktur.

